

EGYED EMESE

**A BEAVATÓ MŰNEM.
ARANKA GYÖRGY DRÁMAI MUNKÁI**

A hivatásos magyar színjátszás erdélyi kezdeteinél a színészek és tanárok mellett számos kormányhivatalnokok szorgos munkája látszik (Teleki Ádám, Naláczy József, Bornemisza János, Barcsay László, Boér Sándor – hogy csak néhányukat említsük). A drámai műfaj (és a színház mint erkölcsileg nem elvetendő időtöltési forma) személyes alkotói-interpretálási gyakorlatok folyamán nyer teret a vallásfelekezeti, nyelvi, műveltségi szokások szerint sokféle Erdélyben.

Az ifjabbik Aranka György (1737–1817) neve elsősorban intézményteremtéséről-szervezéséről és ezzel kapcsolatos magyar nyelvi programjáról ismert. A nyelvmívelő mozgalom céljait szolgáló írásaiban kezdettől kiemelt jelentőséget tulajdonított a magyar nyelvű színjátszásnak. Hogy azt nem csak elvileg támogatta, drámai jellegű művei bizonyítják. Színházi fordítói munkássága meg is előzi magának a Nyelvművelő Társaságnak létrejöttét (1791).

Vizsgálódásunk központi kérdése, mi indokolhatta Aranka esetében a lefordítandó darabok kiválasztását, és azok hogyan kapcsolhatók össze a korabeli (politikai, vallási, művészeti) eszmékkel, magukkal a 18–19. század fordulóját jellemző színházkonceptiókkal. Fenouillot de Falbairé drámáját,¹ a *L'Honnête criminel*-t (*A gályarab*) a kor más (protestáns) magyar fordítói is értékelték (erre mutatnak rá Veisz Bettina,² korábban Király Emőke,³ Nagy Zsófia Borbála és mások kutatásai). Az erdélyi drámafordítói vállalkozás komolyságát mutatja, hogy valószínűleg Palm Jozefa, Bánffy György erdélyi fő kormányzó osztrák arisztokrata családból származó felesége támogatta Aranka szövegváltozatának publikálását. Ez az ajánlás szövegéből tűnik ki. Aranka egyébként (német közvetítő nyelvből) Shakespeare-fordítással (*II. Richárd*) és történelmi regény színpadra való adaptációjával is kísérletezett (*Bianka Cappello*). Valamennyi fordítása színpadismeretre utal. Egyéni preferencia vagy csoportterv ismerhető fel a fordító „drámai” döntései

1 Fenouillot de FALBAIRE, *L'Honnête criminel*, Vienne, 1794

2 VEISZ Bettina, *Falbairé Gályarab drámájának kontextusai és magyar recepciója*
<https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/169406> Veisz, Bettina (2013.05.27)

3 KIRÁLY Emőke, *Aranka György fordítói munkássága*, Erdélyi Múzeum, 67. kötet, 2006., 3-4. füzet. 107–125. <http://epa.oszk.hu/00900/00979/00418/pdf/107-125.pdf>

mögött, és milyen ez a terv? Erre keressük a választ.

Szervezőmunka

Úgy tűnik, Aranka György a színjátszás számára való művek előteremtésében is szerepet vállalt. Seelmann Károly 1792. január 30-án Károlyvárról (Gyulafehérvárról) egyszerre válaszol Aranka 1791. december 25. ill január 15-i leveleire. Értékeli Aranka drámafordítását:

„Az *Ujj módi gonosztévő*-t valójában érzékenységgel olvastam, a' tárgy-
nak valószínűsítését, és a' reája tett betses munkát nagyobbra betsülöm, hogy
sem azt ki magyarázhatom. Az Isten hosszabbítsa a' Méltóságos Urnak
életét, és adjon erőt, egészséget több tárgyoknak-is ki-dolgozásokra.”⁴

Márciusban saját fordításmunkái helyzetéről számol be:

„Vájler [értsd Vájler és Alojzia] már ki jött, Fánit [értsd Fanni de
Mandeville-t], mely más szomorú játékkal edgyütt Hochmeister úrnál
kiadás végett vagyon, Méltóságod olvasta; ezekről minémű az
ítélet, vagy említés tétessék, ugyan a' Méltóságos Urnak kegyes tett-
ésétől függ. Mostan az ugy nevezett Minister Érzékeny Játéknak for-
ditásában munkálodom.”⁵

Április 7-én második színpadi munkáját küldi Seelmann Arankának, ez a kinyomtatott *Gróf Essex*. Fordítója bosszankodik a sajtóhibák miatt, jel-
zi a szerző és a nyomdász együttműködésének fontosságát:

„Alázatosan udvarlok a Méltóságos úrnak második munkámnak egyik
példájával, tudni illik Groff Essexnek szomorú Játékjával, melyben a ta-
lálató hibákat méltóztatik nem nékem, hanem a betűszedő tudatlan-
ságának, és a korrektor vigyázatlanságának tulajdonítani, mertt mind
ezen hibák az eredeti kézírásomban szorgalmatosan el vagynak kerülve.
Ugyan azért (: az accentusokban, interpunctiókban, s egyebekben esett
fogyatkozásokat, többségeket, s változtatásokat ide nem számlálván): a
nevezetesebb hibákat a' szomorú játéknak végéhez tsatoltam, mellyből,
mennyire hibáztott légyen a szedő, világosan meg tettik.”⁶

---

4 Károlyfehérvár 30. januárj 1792.

5 Károlyfehérvár 18. mártj 1792.

6 Folytatása: Ugy jár többnyire minden szerző, aki a ki munkáját maga nem vizsgálhatta a' nyomtatásnak idején. Károlyfehérvár 1792 Sz. György [április] 7. d. kén.

Egy évvel később írott levelében jelzi érdeklődését a magyar játékszínre előfizetőként jelentkező Seelmann Károly, 1793. február 17-én jelenti az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság titoknokának, mit fordított újabban:

„A vitéz rendek, ugy nem különben az Álmánzi, és A Hassiai hadi Tiszt szomorú s víg játékokis még sajtó alatt nyögnek, reményilem mind azon által nem sokára léendő ki szabadulásokat. – A *Magyar Játék* színre igen ohajtanék előre fizetni, de ettől a helységünknek állása meg gátol: folyamodom annak okáért a Nagyságos urhoz azon alázatos kéréssel, méltóztassék nekem a' már ki jött 's jövendő Részeket a' magokat elő adandó alkalmatosságok által el küldeni, és engemet Praenumernsnak fel jegyezni.”⁷

Arankának Ráday Gedeonhoz szóló leveleiben is téma a színház és az írásművek szerepe a magyar nyelvi norma kialakításában. Mintha az erdélyi terület magyar színházi ügyeinek úgy lenne ő a felelősük, mint Ráday Gedeon a magyarországiakénak:

„Nacsád keze alatt szint a játékok lévén, az *Ujzmódi gonosztévő* nevezetű francziából fordított Érzékeny Játékkal is udvarlok Nacsádnak. Nem akarom, megcsalni Nacsádat. Ez a játék németre fordítván Gálya rab nevezet alatt, ugyan azon nevezet alatt Németből meg vagyon még fordítva, a' néhai érdemes grofné, Gr. Teleki Ádámné Ő nacsága által; én abban nem tudtam semmit, mikor megfordítottam; azután akadt kezembe a N. Grofné fordítása.”⁸

Erre a fordításra aztán reflektál Kazinczynak címzett levelében a magyar művek létrehozását és népszerűsítését szorgalmazó, péczeli arisztokrata:

„Ezt a' fordítást valójában a' jobb fordításaink közzé számlálhatjuk, olyan könnyen folyó 's minden erőszak nélkül való, 's az Nyomtatást valósággal megérdemlő.” (Ráday Gedeon Kazinczynak).

1. Példázat a nagylelkű uralkodóról (és az uralkodói kegy boldogító voltáról)

Aranka György 1791 őszén küldeti Benkő Józsefnek a Magyar Nyelv művelő Társaságról való újabb rajzolat mellett a *Budai Basa* című, francziából fordított regényt és az *Ujzmódi gonosztévő* címmel lefordított színpadi művet nyomtatásban, ezeket Benkő József válaszából tudhatjuk meg.

7 Károlyfehérvár 17 febr. 1793

8 LADÁNYI 1973, 162–163.

„... Novemberben vettem a másikat (értsd küldeményt) a mellette jött Hollandiai papirosra nyomtatott Budai basával és Ujjmódi Gonosztévővel együtt; mellyeket én sem nem érdemlettem, sem meg nem hálaíthatok: hanem a' kire biztam megfizetését a Mlgs hozzám való sok kegyességének, arra a' mindenhatóra bizom buzgó szívvvel ezeknek jutalmát is.(...) Az ujj módi Gonosztévőhöz minthogy a' tudósabb olvasók értenek; de a' kösségbéliek az ilyen színű dolgokhoz nemzetünkben még nem szoktanak. És azért ugyan ezek koránt sem kapnak ugy ezen, a' Tudósoknál pedig nem kisebb, hanem nagyobb betűjű, mint a Basán.”⁹

A Gályarab. Fordítás: Kolozsvárt Wesselényi Zsuzsánna fordítását hirdeti egy színlap. Úgy tűnik tehát, játszották Kolozsvárt a (németből) fordított darabot, de Wesselényi Zsuzsánna fordításában. Aranka azt állítja, ő a francia eredetiből dolgozott. Veisz Bettina eltekint a fordítások forrásnyelvétől, de felveti Aranka György erőteljesebb társadalmi kapcsolatai jelentőségét a mű terjesztésében.¹⁰ Ő Aranka fordítását azonosítja egy 1799-es debreceni előadás színlapján. 1799. május 29. „Debreczen. Nro. 27. A' Felsőbbek engedelmével szerdán u[gy] m[int] májusnak 29-dik napján, 1799-dik eszt[endőben] a' Nemzeti Játszó Társaság fog elő adni egy drámát 5 felvonásban, ezenn nevezet alatt: *A' gályarab, avagy A' fuji szeretetnek ritka példája.*” [Irta Charles Georges Fenouillot de Falbaire de Quinsey, fordította Aranka György.]¹¹

Veisz Bettina felfigyel arra is, hogyan változtatja Aranka fordítói önképét, amikor először azt állítja, hogy a darab más fordításáról nincsen tudomása, később helyesbít, azt állítja, hogy a munka elkészülte után szerzett tudomást Teleki Ádámné fordításáról. A fordító tényleges identitásának megállapítását

---

9 Benkő József levelezése, 1988, 332.

10 Vö. KERÉNYI 1987 az alábbi adattal szolgál a Falbaire-dráma első előadását illetően: „*Újmódi gonosztévő-ben - Másik címén: A gályarab. Falbaire érzékenyjátékát Aranka György fordításában először 1783. február 4-én játszották Kolozsvárott.*” Ám érdemes ezt az információt némi felülvizsgálat alá vonnunk, mivel Aranka fordítását a kiadás szerint 1791-re datálhatjuk, továbbá Wesselényi Zsuzsánna munkája is csupán 1785-ben nyert nyomtatott formát. Bár feltételezhetjük a kötethez írt előszava alapján, melyet 1777. december 4-re datált, hogy korábban is ismerhette a Falbaire szöveget. Ám az nem tűnik valószínűnek, hogy Aranka 1783 tájékán fordíthatta a *Gályarab* történetét. Más források pedig 1793. február 4-ét jelölik időpontként egyébiránt hasonló adatokkal. VEISZ, *i.m.*, 42.

11 Itt köszönöm meg Veisz Bettinának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a Debreceni Egyetemen megvédett dolgozata kéziratát.

Veisz Bettina jogosan kéri számon Arankán, de a szöveggenezis-történetben a hasonló nevek őt is megtévesztik; két Teleki Ádám is házasodott a Wesselényi családból, apa és fia – az idősebbik vette el a Wesselényi Zsuzsanna nevű hölgyet, a második, Toroczky Klárával kötött házasságából született fia pedig – a fiatalabbik Teleki Ádám – Wesselényi Máriát. (Dolgozatában Veisz Bettina helyszűke miatt nem fejt ki a darabválasztás esetleges felekezeti tartalmait.¹²) Tény, hogy a fiatalabbik Teleki Ádám és felesége, Wesselényi Mária szorgalmazta Wesselényi Zsuzsanna magyarra fordított darabjának publikálását (1785-ben a kolozsvári Református Kollégiumban jelent meg), és hogy a debreceni színházban viszont Aranka fordításváltozatát adták.

Charles-Georges Fenouillot de Falbaire de Quingey (1727–1800) Marmontel poétikájából vette a történetet, amely a tolerancia mibenlétét a főúri kegy – a megbocsátás – példájával magyarázza. 1767-es Amsterdami és Párizsban forgalmazott kiadványban még megvannak a szípadképet is sugalló, szép rézmetszetek. Ezek inspirálhatták is Arankát. Erdélyben és Magyarországon azonban ebben az időben az illusztrált színműkiadásnak nem volt sem tradíciója, sem anyagi fedezete. Az eredeti mű formája verses: tizenkettes sorok, háromszótagos ütemekből állnak: 3/3/3/3. A darab műfajjelölő alcíme *Drame en cinq Actes et en vers*, mottója Seneca-locus, nem véletlenül éppen tolerancia-fogalmat tartalmazó: *Illi solatium est pro honesto dura tolerare, et ad causam à patientia respicit. Senec. De Providentia.*

A francia nyelvű dráma szerzője a bevezetőben utal a támogatásra, amelyet apja kapott De Montigny-től; Montigny manufaktúrát alapított, egy másikat megmentett a csődtől. Ajánlásának címzettje tehát Troudain de Montigny államtanácsos, pénzügyi intendáns és a Tudományos Akadémiai tiszteletbeli tagja, aki Gessner és Milton (olvasmányok) után most egy drámát kap ajándékba. Az előszó szerzője Marmontelre hivatkozik, aki szerint a történelemben sok bátorságról szóló, tiszteletre méltó megható történet van, ezért a költészet kincsesbányaként használhatná (*Poétique française. Tome, 2.243*¹³). A műfajjelölés érdekében hivatkozik – Diderot neve említé-

---

12 A kutatás következő fázisában eredményes lehetne annak a szempontnak a vizsgálata, hogy a magyar fordítók esetében a felekezeti hovatartozás mennyiben játszott szerepet a darabválasztás és az átültetés folyamatának során. Továbbá annak a momentumnak kiemelése, hogy a dráma két követendő példaként a középpontba állított karakterének erkölcsrendjét alapvetően a protestáns hit alapelvei határozzák meg. VEISZ, *i.m.*, 17

13 Falbaire hivatkozása a *Préface* első, i lapján.

se nélkül – a drámai költészetről szóló mű szerzőjére. A *Père de famille* után olvasható *Poésie dramatique*-ról van szó, ez Denis Diderot munkája: benne Diderot érzékenyjáték és tragédia közti műfajnak, leginkább jól végződő polgári tragédiának nevezi művét.¹⁴

Fenouillot de Falbaire katolikusként a IV. Henrik első vallásához túlságosan ragaszkodókhöz, ugyanazon állam, de más vallás tagjaihoz fordul mint publikumhoz.¹⁵ Úgy véli, a változásokban sok köszönhető a színháznak, amely Corneille és Molière óta az erkölcs és az erények (vertus et moeurs) iskolája; a leghasznosabb képzésforma, mert a legkellemebb. Hasznossága azonban annak függvényében fog növekedni, hogy hívei mennyire mennyire közvetlenül szolgálják a társadalom érdekét, a társadalmat alkotó emberek szenvedélyeit vagy előítéleteit, az eseményeket, amelyekben meghatározó szerepet játszottak vagy amelyeknek tanúi voltak.¹⁶ Ugyanitt állítja, hogy egy ilyen drámai mű hasznos lehetne, amelyben a vallási kérdés által egymástól elválasztott katolikusoknak és protestánsoknak egyaránt példát ad az erkölcsről, részvétet kelt nyomorúságuk, tiszteletet erényeik és a természet iránt, és ahol a szerelem és jócselekedetek különböző módokon egybekapcsolják őket.¹⁷

A szerző kárhoztatja a szent Bertalan éj évenkénti megünneplését Toulouse-ban, éppen ehelyett ajánlja a darab bemutatásának rendszeressé tételét az évforduló napján.

---

14 „...ce nouveau genre aperçu par un homme de génie”. l’Honnête criminel est entre la Comédie sérieuse et la Tragédie ou plutot c’est une vraie tragédie bourgeoise dont le dénouement est heuereux.” *Préface* ii. lapja.

15 A protestánsokra utal.

16 „Mais son utilité augmentera a proportion que les sujets qui y seront traités auront un rapport plus direct a l’Intéret présent de la société, aux passions ou aux préjugés des hommes qui la composent, aux événemens dont ils ont été les moteurs ou les témoins.” *Préface* ii. (Értsd: de haszna növekedhet annak függvényében, hogy a benne tárgyalt kérdések mennyire közvetlen kapcsolatban állnak a jelen társadalmának érdekeivel, a társadalmat alkotó emberek szenvedélyeivel vagy előítéleteivel, az eseményekkel, amelyekben részt vettek, vagy amelyeknek tanúi voltak”. Ford. E.E.)

17 “C’est dans de telles conjonctures que j’ai cru de quelque utilité un Drame ou seroient peints ensemble des Catholiques et des Protestans divisés sur le dogme, réunis pour la morale, intéressans par leur malheur, respectables par leur vertu, et liés diversement les uns aux autres par la nature, l’amour et les bienfaits.” *Uo.*

A magyar változatból a Montigny-nak szóló *Ajánlás* elmarad, helyére helyi nagysághoz Palm Jozefa Gubernátornénak szóló ajánlást közöl Aranka:

„Kegyelmes Aszszonyom! Midőn ezen nemes Játékot nemzeti öltözetbe világ eleibe akarom botsátani: Extzellentziád kegyes engedelmével bátorodom alázatosan Extzellentziádnak ajánlani. Gondolkodván rajta, hogy adhatnék az Erdélyi Magyar Haza fiai és leányai kezekbe olyan könyvetskéket; a mellyek magokat mind a’ nyelvnek természeti kellemességével, mind pedig tárgyak’ nemességével ajánlanák: azok közül, a’ mellyek kezemen meg fordúltanak, választottam vólt egyet szép elmességéért és kellemetességéért, s ez a Julia levelei; mást igen emlékezetes, és Nemzetünk történeteivel egybe függő voltáért, ez a’ Budai Basa; harmadikat annak megmutatására, hogy a’ magyar nyelven magosan erőltetés nélkül lehet írni, ez a’ Napnak négy részei a’ Városba; negyediket igen szép elmességéért és kivált érzékeny voltáért, az az Ujj módi Gonosztévő; mellyet t.i. mind magam hajlandóságát, mind pedig egy Extzellentiád’ jó Baráttjának ítéletét követvén, arra választottam, hogy véle Extzellentziádnak véle alázatosan udvarolyak. Mert a’ mint Extzellentziád jól méltóztatik reá emlékezni, Extzellentziád’ kegyes és érzékeny szivét, vólt alkalmatosságom meg esmérni is, tsudálni is.

Igen elevenen emlékezetembe tartom, Kegyelmes Aszszonyom! mind attól az időtől fogva, Extzellentziád azonn neme Érzékenységének tapasztalását; és ugyan azért méltóztatik extzellentziád kegyesen által látni mind azt, miért választottam inkább ezt a könyvetskét Extzellentziád’ tiszteletére; mind pedig azt, hogy Extzellentziád’ több méltóságos Érdemeiről (!) miért halgatok. Ugyan is az én magános életemnek módja azoknak felséges seregét úgy meg esmérnem ugyan, mind Ezt meg engedte, de a világ közönséges szavából meg gyöződvn, hogy azok Ennél nem kisebbek; azért nem akartam magam önként azt tselekedni, hogy ennek fényit, melly előttem igen kedves, azoknak csoportosabb tüze, netalán meg kisebbitse. Én nem szünöm meg igen alázatos tisztelettel lenni EXTZELLENTZIÁDNAK LEG KISSEBB ALÁZATOS SZOLGÁJA – A’ FORDITÓ.”

Aranka lefordítja a szerzői előszót is: *A' Fenouillot (Fenullyot) Elől Járó Beszéde*. (Ebben Falbaire Marmontelt jelöli meg forrásként és dokumentáris értékét, korszerűségét hangsúlyozza, mint amelyek révén a siker garantált.) Aranka ennek fordításakor zárójelben kitérőt iktat be – kulturális fordítói igénnyel:

”Tsak harmintz esztendeje, és ennek a' száznak az innenső felibe esik; de még a' József Száza, mellynek világa és tsudálatos erejű példája, az után egész Európába, ugy Frantzia Országba is a' keresztyn Türedelem rendibe olly hirtelen és szerentsés változást okozott, nem tettett vólt fel, és Frantzia országba az Istent a' Kálvinus módja szerint imádni országos vétek vala.”¹⁸

Az 1767-es, francia kiadásban más az előszó lényege – benne azt állítja a szerző, hogy azoknak szól, akik nincsenek egy valláson vele! A dráma hőstét életfogytiglanra ítélték, hét évig volt gályarab. A „tengeri fő tanács” megértette az ügyet és a király parancsára, amely 1762 pünkösdi hava 13-án kelt, az elítélt 22-én megkapta a szabadságlevelet. Két gyerekük van, az apa nem sokkal fia kiszabadulása után elhunyt, özvegyének üzeni a szokatlan, publikus formában a drámaszerző: „kivánom, hogy ezen történet leírását olvasván, még nemes indulatu fiát, ki ennek tárgya, sokáig ölelgethesse karjai között, és öröm könyvekkel ditsekedhessék aval, hogy őtet a' világnak ajándékozta.” Aztán elmeséli a család történetét – a megpróbáltatások után egybekelt ifjaknak már emlékeztető kell, hogy a család szenvedései ne merüljenek feledésbe.

A magyar színháztörténetben gyakran elhangzik, hogy Diderot jelentős színházteoretikus munkássága a magyar drámáról és általában a színházról való gondolkodásra nem hatott (vö. például Kerényi Ferenc kijelentéseit¹⁹). A *Le fils naturel*-lel kapcsolatos Diderot-szövegek azonban a színházat a rituális cselekedetek, a mítosz-örzés körébe rendelik. A magyar színpadon két fordításban is népszerűvé lett történet pedig nagyon is rokonítható a Diderot-darab motivációjával, az emlékezet fenntartásának igényével: ez Aranka változatában így szól:

„nem tudtam, hogy az a személy még él, hogy a virtust a műhely padnak homályából húzván ki, elevenen viszem a játék néző helyi piacára”.

---

18 Mind a fordítói, mind a szerzői előszó számozatlan előzéklapokon található Aranka drámafordításában.

19 A magyar színház történetének összefoglalásában Kerényi Ferenc sajnálkozását fejezi ki afölött, hogy Diderot-nak nem volt hatása kora magyar színházzemléletére.

A tárgy a színpad nevelő célzatának elvét aknázza ki. A nemesi társadalomban a fizikai szabadságtól való megfosztottság félelmetes és ritka állapot, bár a korszakban volt rá példa, ha csak id. Wesselényi Miklós fogságára gondolunk is. A üntetés látványának hatását megfigyelhetjük egy nemesi útinaplóban is a valamivel korábbi időből: Augusztus 11-én ezt jegyzi be Daniel Istvánné Pekry Polixéna útinaplójába Bécsben:

„A trinitáriusok rabokat hoztak bé, az kit az törököktől váltottak, igen nagy cifra processzióval. Boldog Isten!”²⁰

Könyve belső címlapján (Alberti tsász. kir priv. Könyvnyomtató Bécs 1791) Aranka György az 1768-as amsterdami kiadást jelöli meg, mint amelyből (francia eredetiből) dolgozott. Itt a fordító neve is szerepel, ez korábban magyar területen kevésbé volt szokás.

„Öt felvonásokra szabott drámának” nevezi a művet Aranka, a terjedelmet fontosabbnak ítéli, mint a színpadi műfaj korban divatos megnevezését (ekkor a magyar könyves szakmában inkább komédiának, tragédiának vagy játéknak nevezték az ilyen műveket). A legjelentősebb eltérés az eredetitől az, hogy magát a verses darabot prózában fordítja. A nevek fordítását tekintve alig változtat: a gályarab neve André, apjáé Lisimon; Aranka a kiejtést is megadja zárójelben. Van különbség is a francia és a magyar szereplők sora között: franciában Cécile-nek két lakája van: Frontin, Pernelle. Arankánál: Picard Cecilia inassa „s a több inassi Ceciliának”. Falbaire-nél névtelen, Arankánál La Brie nevet kap a Gróf egyetlen inasa. A helyjelölés a franciában. „La scène est à Toulon sur le bord de la mer” (a játszóhely Toulon városa, a tengerparton). Aranka ezt a szereplők felsorolása utáni helyjelölést elhagyja. Az utasításokat csaknem változtatás nélkül lefordítja Aranka:

„Amália keservesen sír, András lassu lépéssel közeleddel ; Cecilia, ő közeledvén le szegzi a szemét ’s egy darabig halgat”.²¹

---

20 *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*, kiadja Vargyasi id. Bárány DANIEL Gábor, szerk. KELEMEN Lajos, Kolozsvár, Ajtai Albert, 1913, 238.

21 116

Szólást is beiktat a fordításba, Cecilia (az Amália ölébe dőlve) ezt mondja: „*Meg kell a szívemnek hasadni!*”²² Az első felvonásból kihagyja a gróf szerelmes monológját (Amélie-t szereti), ezért eggyel kevesebb jelenetből áll az amúgy is rövidebb szövegű felvonás.

A politikai-valláspolitikai felhangokat tompítja – ilyen célból rövidít is a szöveget:

„Ils étoient établis au sein d’une province,
Ou beaucoup d’habitans encore séparés
De la religion de l’État et du Prince,
Dans la nuit de l’erreur demeurent égarés.
En vain au changement tout chez nous les invite,
Ils s’obstinent à suivre une secte proscrite.
Seulement de leurs bras s’arrachant quelquefois
En des lieux écartés il alloit à ses frères
Precher la patience et réunir leurs voix
Pour faire ensemble au Ciel d’innocentes prières.”²³

Ezt a drámai monológot csevegő stílusban adja a fordító: „Tudod azt a megtiltott vallást, mely most is két részre szakasztja hazánkat. Azon volt egy Lisimon nevezetű jámbor pap, egy házba lakott velünk, és szerencsétlenségére kedves tévelygésihez igen ragaszkodván, oktalanul tanítja vala felekezetit.”²⁴

A második felvonás elejéről Aranka elhagyja d’Olbán társadalombíráló monológ-jelenetét. Emiatt a jelenetszámok elcsúsznak. A harmadik felvonásból kihagyja az első jelenetet, pedig ez nem monológ (Le comte, Amélie): itt tudjuk meg, hogy Amélie szívét a gályarabnak tartogatta. Amélie megözvegyül és vagyonos özvegyként fogadja aztán a kiszabadultat. A viszontlátás jelenete van könnyeztetőre kihegyezve!

---

22 ARANKA, *Ujj módi gonosztévő*, 127.

23 Szó szerint: Egy olyan tartományban telepedtek le, ahol sokan az állam és a Herceg vallásától még mindig elkülönülten élnek a (hitbeli) tévelygés éjjelében. Hiábavaló minden kérés, mely közénk szólítja őket makacsul kitartanak a kitagadott szekta mellett. Csa néha szakította ki magát körükből és akkor félreeső helyeken meglátogatta testvéreit és velük együtt imádkozott szelíden a türelemért. FALBAIRE, i. m., 17. (ford – E.E.)

24 ARANKA, i. m., 21.

Aranka Gályarab-fordítása a Habsburg birodalomban az uralkodóval való kiegyezés elfogadását javasolja, mondhatni a II. Rákóczi Ferenc-féle szabadságharc vége és az 1848-as forradalom között félúton. „A’ mint hogy megnyertem azt a’ grátziát néktek immár szinte most; semmi kéttség nints benne, hogy egy olyan kegyelmes király megerősitse ki mikor illik, a’ törvény keménységét mérsékleni tudgya. Ki a’ virtust akár hol láttya tündökleni, meg tudgya betsülni, és az egektől meg világosodástokat kérvén, úgy fog bánni veletek, mint el tévedt, de kedves gyermekeivel, kiket mindenkor háza népe közé örömmel fogad viszsza.”²⁵

Aranka publikált drámafordítása az *Újmódi gonosztevő*. Az Ephemerides Budenses 1791 és 92-ben már említi.

A nyomtatott *Újmódi gonosztevő* nem egyetlen darabja Arankának.²⁶ Korábban kéziratban maradt mind *Bianka Capello* című munkája (Meissner²⁷ művének dramatikus változata, befejezetlen), mind Shakespeare-fordítása (*II. Richárd*, részletek).

2. II. Richárd

“Ebből a Shakespeare-ből egy kis mustra II. Richárd Angliai Király élete és halála Szomorú Játék” – olvasható Aranka György saját kezű, 1785. augusztus 9-re keltezett drámafordítása címnegyedében. Az első angol nyelvből fordított (jóval későbbi) magyar Shakespeare-mű nyelvezetétől ugyan elmarad a szöveg színvonala, mégis értékelendő, hogy Aranka figyelmét, fordítókedvét felkeltette Shakespeare királydrámája. Maga a tárgy (hogy a király személye nem sérthetetlen) már Bessenyei *Ágis tragédiája* példáján is jelzi a magyar írók körében a politikai problémák iránti fogékonyságot és ezt Arankának más írása is bizonyítja.²⁸ A *II. Richard* királyból.²⁹ Aranka inkább csak fordításmintát adott: az I., II., III. és V. felvonásból magyarított néhány jelenetet. *II. Rikárd Angliai Király élete és halála Szomorú Játék* címmel Ferenczi Zoltán közölte a *Magyar Shakespeare-Tár* V. kötetében e fordítástörredéket,³⁰ amelyen Aranka 1785 augusztusában dolgozott. A művel – Aranka fordításait vizsgálva – Király Emőke is foglalkozott.

25 ARANKA, *Új mód...*, 128

26 Kézirata: Aranka, *Ujmodi Gonosztévő*, Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 03705

27 August Gottlieb Meissner (1753–1807)

28 Pl. II. Frigyes munkájának lefordításával: *Az igazgatás formáiról* (Kolozsvár, püspöki nyomda, 1791). Vö. Teleki Téka THO N 131

29 A kézirat a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található. Jelzete: Ms. 252.

30 Vö. FERENCZI 1912.

Veisz Bettina helyesbíti Király Emőke szerzőazonosítását („tévesen jegyzi a fordítást csupán Wieland névvel, nem jelezve, hogy itt nem a híres Christoph Martin Wielandról, hanem egy másik Wielandról, Johann Andreas Wielandról volna szó”).³¹

A Shakespeare-művet németre fordító Christoph Martin Wieland 1765-ben publikálta drámaát.

Aranka is prózában fordít, bár ezek a töredékek akár nyersfordításnak is tűnhetnek, ha volna tudomásunk Aranka szándékáról a valamikori verses kidolgozást illetően. A száműzetés, a haza–nemesség–királyi hatalom problémája a töredékfordításokban is kellő hangsúllyal megjelenik.

Pavelka Orsolya Petra 2007-ben a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen készült szakdolgozatában tanulmányozta ezt a közvetítő nyelvből készített Aranka-fordítást.³² A kéziratnak, amelynek egy másolatát is azonosította, szintén a kolozsvári Egyetemi Könyvtárnak az Erdélyi Múzeum gyűjteményéből származó anyagában, értékét politikai jelzés-voltában jelöli meg.

A következő szöveg részlet II. Richárd halála előtti monológjából Aranka magyarításában:

„Némellykor Fejedelem vagyok, azután az árulás azt okozza hogy kívánok Koldus lenni, és az is vagyok. Azután a' Szükség meg győz, hogy jobban volt nékem dolgom mikor Fejedelem voltam; és akkor esmét Fejedelmek; nemis veszem eszembe mikor eszembe jút hogy Bolinbroke meg fejedelmetlenített, és akkor esmétsemmi sem vagyok. – De akármi legyenek? igaz hogy sem én, sem más senki addig nyugodalomra nem jútott, mig annál a'mi én most vagyok nem több – – Nem Musikáé a'mellyet hallok Ha ha! Huzzátok jól. Melly ellenkező a' leg kedvesebb Musika is, ha az Hurok és az hang nints egybe eresztve? Így van a' dolga az emberi élet Musikájának is. – Honnanvan hogy nékem olly vékony érzésü fülem van, hogy egy hurnak leg kissebbférehangzásátolis meg bántodik; és hogy arra nem volt fülem, hogy Országomba az hangoknak meg nem egyezésit, és uralkodásomnak félre hangzását [meg nem esmértem] észre nem vettem. El vesztettem az időt, és most az idő el veszt engem. Az idő most mutatoorát csinált belölem; az én gondolataim Minuták, az én keserves sohajtásim az hangok, ki az én szivemet [meg ütök] verik, és az orákatmutatják. Ez az Musika meg bolondított engem – –”

31 VEISZ, *i.m.*, 6.

32 *Aranka György* II. Richárd című fordítástöredéke. (*Fordítástörténeti kísérlet*), Kolozsvár, 2007. Kézirat.

3. Az udvari szerelem kockázatai: *Bianka Cappello*

Meissner *Bianca Cappello*-ját 1785-ből románként nevezi meg Döbren-
tei Gábor *A német próza történeteiben* az Erdélyi Muzéum III. kötetében.³³
Aranka ebből a műből fordított, nem kizárt, hogy szabadkőműves kapcso-
lataival összefüggésben. (August Gottlieb Meissner, 1753–1807,³⁴ szabadkő-
műves volt, 1785-ben Ausztriában tartózkodott.) Franciául a mű 1790-ben
jelent meg: *Histoire de la vie et de la mort de Bianca Capello, noble vénitienne
et grande duchesse de Toscane, fordítója* Luchet, Jean-Pierre-Louis marquis de
La Roche du Maine (1739–1792).³⁵ 1796-ban már angolul is olvasható volt
egy, a német irodalom jelentős darabjaiból készített szöveggyűjteményben.³⁶
Az 1769. január 7-i, a Burgtheater-beli premier után a 70-es években Bécs-
ben több színházban is játszották a darabot. (Igy aztán nem lett volna lehe-
tetlen magyarul is bemutatni.) 1790-ben Párizsban adták ki franciául Meiss-
ner könyvét, amely terjedelmes bevezető után a szereplők felsorolása nélkül
fordul prózai drámabeszédbe.

Innen kezdődik a fordítás; a szerzői utasításokat is lefordítja Aranka, akit
bizonyára a rangkülönbség ellenére vállalt szerelmi kapcsolat shakespeare-i
története ragadott meg. A 40. oldalon Bianca levele olvasható az ismeretlen
férfihoz, akit első látásra megszeretett:

„Kedves Idegen!

Reménytelen ujsága a' dolognak, az Úr kérésin valo Bámulás, és
a' belső hartz a' Szemérem és Indulat között tselekedték, hogy az Ité-
letet mellyet az Ur töllem ki-vánt, tsak félig mondottam ki. Valojába
akarta az Ur egészszen és tellyes minemüségébe tudni? tessék meg-
jeleni holnap három orakor reggel a' hátulso ajtajánál az Atyám Házá-
nak, és az én Gubernántom bizonyoson hozzám vezetí az Urat.

Biánka Kapello.”

---

33 DÖBRENTEI Gábor, *A német próza története* = Erdélyi Muzéum, 1815, III., 46–94.

34 Műveinek gyűjteményes kiadása: *G. Meissners sämtliche Werke*, Wien, 1813–1814.
tartalmazza a *Bianca Cappello*-t (Bécs 1814.) A húsz kötetes kiadásban a mű az első
kötetben, a 21. kötésben, a 2. kötetben található.

35 Bibliothèque Nationale de France, Département Littérature et art, Y2-42244

36 Translation of *Bianca Capello* / Meissner. Half title. In *The German miscellany* /
translated from that language by A. THOMSON, Perth, Printed by R. Morison Junior for
R. Morison & Son, Perth; H. Mitchel, Edinburgh; and Vernor and Hood, Birchen-Lane,
London, 1796.

A lelki nemesség példáját keresi Aranka a darabban, amely a 19. század irodalmi műveiben annyiszor cáfol rá a születés szerinti társadalmi helyzetre. Bonaventuri vallomásából idézünk:

BIÁNKA

Mit hallok! Nem Salviati az Ur? – gondolatlan ifiu, mi a' neved?

BONAVENTURI

Bonaventuri Florentziai. Oh jól tudom hogy, a' leg-magosabb halando vér-is nem elég nemes hogy a' Nagysád szövetségére vádgyék; de fájdalom! a' születés és külső szerentse nem függ a' mi szabad akaratunktól. – Az én egész Nemességem a' velem született egyenesség; az én egész gazdagságom ez a Sziv, melly tsak egyedül Nagysádér vér.”

Meissner művéhez hasonlóan a magyar változatban is a dráma megjelentetett történéseit, párbeszédeit gyakran az események harmadik személyű elbeszélése szakítja félbe vagy éppen köti össze, ami a művet sajátos kevert műfajjá alakítja. A 16. századi történet erőteljesen szerelmes és kalandos jellege a melodrámaéhoz közelíti a szöveget és megértéséhez a történelmet magát (a firenzei Bianca Cappello történetét) el is kell felejtenuünk, a szerző és fordítója csak egy a múltba, a szerelmesek hazájába (Itáliába) vetített érzelmes történetet kívánt létrehozni, nem pedig dokumentálni a főrangúak családi drámáit.

4. Drámafordítások az állandó magyar színtársulat előtti időből...

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy társadalmi, érzelmetörténeti, nyelvi kérdésekbe avatta be magát Aranka György a drámafordítások, általában a színházi szövegekkel való foglalkozás révén. A töredékes fordítások és az *Újmódi Gonosztévő* korai alkotó periódusából való munkák. Szabadkőműves volta és máig nem eléggé felderített udvari kapcsolatai is magyarázhatják bizonyos drámai művek iránti preferenciáját. Protestantizmusa és jogtudományi felkészültsége elég korán fogékonnyá tette a politikai rendszerek kritikus szemléletére. Nem annyira a filozófiai kérdések vagy a magyar nyelvhasználat ügye foglalkoztatták ekkor (az 1780-as évek második felében), inkább a színpadra szánt műfajok által kínált érzelmkifejezés, a színpad forum-volta, a művészet nyilvános formái. Sok esetben a nyelvi stílusok példázására

fordított – drámát is. Volt azonban érzéke a hatásos drámai helyzetek, jelenetek felismeréséhez. Nem tartjuk kizártnak, hogy magyar nyelvű szöveges antológia, amolyan irodalmi példatár elkészítését tervezte, amelyben drámaszövegeknek is helyet biztosított (volna). Két drámafordítása töredék voltát leginkább ezzel tudjuk magyarázni.

Mindezek alapján új megvilágításban láthatjuk őt: a nyelvművelést nemcsak a magyar nyelvű szakterminológia kialakítása, elterjesztése és a magyar ill. székely identitást szorgalmazó művek publikációs szándékú összegyűjtése révén szorgalmazó kultúrpolitikusként, hanem a színházat a nyelv presztízse révén az identitás tényleges alakítójaként, alkotó tudósként, aki választott (döntött), fordított, képzelődött s valóban is játszott – egy a játékot inkább csak az intimitásban megengedő társadalomban.

S'impliquer par les drames. L'oeuvre théâtral de György Aranka

La cour royale-impériale de Vienne ayant permis aux Ordres transylvaniens d'organiser leur Diète en 1791, le juriste György Aranka y a proposé des démarches pour le développement de la langue hongroise. Il fut élu secrétaire de la *Société pour la cultivation de la langue hongroise*. Il avait inclus dans le programme linguistique de la Société l'intérêt pour le théâtre hongrois (sans institution propre à l'époque). L'article présente la contribution d'Aranka au mouvement théâtral hongrois de l'époque, son activité organisatrice (des lectures de drames, activité de critique théâtral, transfert d'informations) et surtout des traductions de drames. Une des traductions d'Aranka (basée sur *L'Honnête criminel* de Fenouillot de Falbaire) fut publiée à Vienne en 1794. Plus tôt il avait traduit en hongrois quelques actes du *Richard II* de Shakespeare (de la variante allemande de Wieland) et *Bianka Cappello* de Meissner sans le finir. On formule une question sur la motivation de la choix de ces textes dramatiques et une autre sur la technique de la traduction chez Aranka dans le contexte pluriconfessionnel de la Monarchie Autrichienne, celui politique de la Hongrie et celui de la Transylvanie, ayant au centre le problème du système social (la légitimité du gouvernement, la relation du monarque et de ses sujets, le rôle des sentiments dans l'attitude des citoyens) . L'hypothèse de la conclusion est qu'il s'agit moins du soutien du projet théâtral hongrois à Kolozsvár (Cluj) – dans le cas de la traduction de *L'Honnête criminel* plutôt de propager la valeur de la loyauté et de la réconciliation confessionnelle. En ce qui concerne les traductions de Shakespeare et celle de Meissner, elles datent des années 1780 et semblent appartenir à un projet joséfiniste d'Aranka : réaliser une anthologie de textes hongrois de type „Beischpielsammlung” pour les écoles de Transylvanie, projet lié à la réforme de l'éducation suggérée par la Cour de Vienne (*Ratio Educationis, Norma Regia, Entwurf*).